

DOI 10.54596/2309-6977-2022-4-75-81

ӘОЖ 94(574)

ҒТАМА 07.00.03

ЕҢБЕК НАРЫҒЫ ЖӘНЕ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Кожухметова А.Г.*

**Еуразия гуманитарлық институты, Астана, Қазақстан Республикасы*

**E-mail: asema_1982_k@mail.ru*

Андатпа

Мақалада еңбек нарығының жалпы жағдайы, жұмыссыздық мәселесі талданып, зерттелді. Еңбек нарығы – бұл экономика жағдайын көрсетудің айнасы. Ол тұрғындарды жұмыспен қамту көлемі мен динамикасын, жұмыссыздықтың сала бойынша деңгейін, кәсіби-біліктілік, демографиялық және басқа да көрсеткіштердің құрылымын байқатады. Қазақстанның еңбек нарығының негізгі индикаторларына талдау жасау, жұмыспен қамтылғандардың жасы жынысы бойынша үлесін анықтау арқылы әйелдер және жастар арасындағы жұмыссыздықтың орын алу себептері анықтау. Қазақстандағы еңбек нарығының дамуы кәсіпорындарды сапалы кадрлармен қамтамасыз етеді, оның ішінде: әйелдер және жастар арасындағы жұмыссыздықтың себептері анықталды. Еңбек нарығын дамыту және сапалы жұмыспен қамтамасыз ету бағыттары ұсынылды. Ол үшін жұмыс күшінің дамуын болжаудың ұлттық жүйесін құру; жұмыс берушілер қызметкерлердің білімі мен құзыреттеріне қойылатын талаптарды бекітетін ұлттық біліктілік жүйесін дамыту жөніндегі жұмысты жалғастыру; формальды және нәтижелі жұмыспен қамтуға жәрдемдесу; еңбек делдалдығының тиімді моделін құру секілді ұсыныстар келтірілді. Еңбек нарығында қазіргі қалыптасқан жағдай ұйымдастырылған әрекеттерді және кез келген факторларға тез бейімделуді талап етеді.

Түйін сөздер: еңбек нарығы, жұмыссыздық, жұмыспен қамту, жасырын жұмыссыздық, цифрландыру, адами ресурстар.

РЫНОК ТРУДА И ПРОБЛЕМА БЕЗРАБОТИЦЫ

Кожухметова А.Г.*

**Евразийский гуманитарный институт, Астана, Республика Казахстан*

**E-mail: asema_1982_k@mail.ru*

Аннотация

В статье проанализирована и изучена общая ситуация на рынке труда, проблема безработицы. Рынок труда является зеркалом состояния экономики. Он показывает объем и динамику занятости населения, уровень безработицы по отраслям, структуру профессионально-квалификационных, демографических и других показателей. Проанализировать основные показатели рынка труда Казахстана, определить причины безработицы среди женщин и молодежи путем определения доли занятых по возрасту и полу. Развитие рынка труда в Казахстане обеспечивает предприятия качественными кадрами, в том числе: определение причин безработицы среди женщин и молодежи показывает актуальность темы. Выявлены причины безработицы среди женщин и молодежи. Предложено развитие рынка труда и предоставление качественной работы. Для этого нужно создать национальную систему прогнозирования развития рабочей силы; продолжить работу по развитию национальной системы квалификаций, где работодатели утверждают требования к знаниям и компетенциям работников; поощрение официальной и продуктивной занятости; были внесены предложения, такие как создание эффективной модели трудового посредничества. Сложившаяся ситуация на рынке труда требует организованных действий и быстрой адаптации к любым факторам.

Ключевые слова: рынок труда, безработица, занятость, скрытая безработица, цифровизация, человеческие ресурсы.

LABOR MARKET AND UNEMPLOYMENT

Kozhakhmetova A.G.*

**Eurasian Humanities Institute, Astana, Republic of Kazakhstan*

**E-mail: asema_1982_k@mail.ru*

Abstract

The general situation of the labor market, the problem of unemployment was analyzed and studied in the article. The labor market is a mirror of the state of the economy. It shows the volume and dynamics of employment of residents, the level of unemployment by industry, the structure of professional-qualification, demographic and other indicators. To analyze the main indicators of the labor market of Kazakhstan, to determine the causes of unemployment among women and young people by determining the share of employed people by age and sex. The development of the labor market in Kazakhstan provides enterprises with quality personnel, including: determination of the causes of unemployment among women and youth shows the relevance of the topic. The causes of unemployment among women and youth have been identified. Development of the labor market and the provision of quality work were proposed. To do this, create a national system of forecasting the development of the labor force; continue the work on the development of the national qualification system, where employers approve the requirements for the knowledge and competences of employees; promotion of formal and productive employment; proposals were made, such as creating an effective model of labor mediation. The current situation in the labor market requires organized actions and quick adaptation to any factors.

Keywords: labor market, unemployment, employment, hidden unemployment, digitization, pandemic situation, human resources.

Kіріспе

Мақалада қажетті қадамдарды уақытылы қабылдау және болашақ өзгерістерге дайын болу үшін жаһандық үрдістер және олардың біздің жергілікті еңбек нарығымызға қалай әсер ететіні туралы ақпарат жинақталған. Цифрландыру, автоматтандыру, гиг-экономикасы, демографиялық өзгерістер қандай да бір жолмен біздің экономикалық және әлеуметтік өміріміздің барлық аспектілеріне әсер етеді.

Экономикалық қарым-қатынастардың қазіргі заманғы дамуы жағдайында еңбек нарығы маңызды орынды алады. Бір жағынан, ол экономикалық жүйенің элементі және ұлттық әл-ауқат, қоғамның тұрақтылығы мен әлеуметтік-экономикалық қайта құрулардың тиімділігі оның қызмет етуінің тиімділігіне байланысты. Сонымен қатар, дербес жүйе ретінде әрекет ете отырып, халықтың әл-ауқатына және көптеген әлеуметтік үрдістердің сипатына әсер ете отырып, туындайтын қайшылықтарды күшейту немесе азайту арқылы көрініс табады. Қазіргі уақытта еңбек қатынастары жүйесінде түбегейлі өзгерістер болып жатқан экономикалық қайта құрудың қайшылықты үрдісі жалғасуда. Бұл үрдістің басты бағыты еңбек қатынастарының бүкіл жүйесін түбегейлі өзгертетін еңбек нарығын қалыптастыру қажет. Яғни, жұмыспен қамтудың өзіндік түрі ұлттың әл-ауқатын көтеру, таңдалған реформалар бағытының тиімділігін арттыру және олардың халық үшін тартымдылығын бағалау қажет.

Әдеби шолу

Еңбек нарығы мәселесі экономикалық ойдың дамуының кез келген уақытында өзекті болып табылады. Еңбек нарығын зерттеумен айналысқан ғалымдар А. Смит, В. Петти, Д. Рикардо, К. Маркс, Дж. Кейнс, М. Фридман еңбек нарығының дамуының тарихи заңдылықтарын жан-жақты талдады. Қазақ ғалымдары арасында Р.А. Байжолова, Б.А. Мұқашев, Л.О. Демушкин, К.С. Мұстафаева, З.Т. Досанов, Р.Р.Тікжанов, М.С. Бұқаев жұмыспен қамту, еңбек нарығының жағдайына байланысты еңбектерін жариялаған [1].

Зерттеу тәсілдері

Зерттеу және талдау барысында талдау, синтез, сондай-ақ абсолютті және салыстырмалы айырмашылықтар әдістері пайдаланылды. Мақалада ресми дереккөздердің деректері де пайдаланылды.

Зерттеу нәтижесі

Қазіргі еңбек нарығы мен жұмыспен қамту мәселелерін талдаусыз шешу мүмкін емес. Себебі жұмыссыздық күрделі әлеуметтік-экономикалық құбылысқа жатады. Төменде 1-кестеде Қазақстан Республикасындағы 3 жылдағы жұмыссыздар саны көрсетілген.

Кесте 1. Қазақстан Республикасындағы 3 жылдық кезеңдегі жұмыссыздар санының динамикасы

жылдар	Барлығы бір жылға	қаңтар	ақпан	наурыз	сәуір	мамыр	маусым	шілде	тамыз	қыркүйек	қазан	қараша	желтоқсан
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Жұмыссыздардың жалпы саны, мың адам													
2019	440,6	33	45	42	38,3	30	43	36	43	29,3	38	30	33
2020	443,0	36	40	45	47	30	48	35	39	29	34	31	29
2021	449,6	38	40	46	48	30	48	36	39	30	34	31	30
Ескерту – Дереккөз бойынша авторлар құрастырған [5].													

1-кесте бойынша соңғы жылдары қызметкерлер санының өзгергенін көрсетеді. Қазіргі уақытта нақты жағдайды көрсететін ҚР Ұлттық статистика комитетінің мәліметтері бойынша 800 мыңнан астам адам жұмысы жоқ, бірақ белсенді түрде жұмыс іздеуде. Жұмыспен қамту қызметінде 442,4 мыңға жуық адам жұмыссыз ретінде тіркелген. Жалпы, жұмыссыздар санының артуы әлемдік экономикалық дағдарыспен байланысты. Өндірушілер ақшаны үнемдеп, өндірісті азайтуы керек. Кәсіпорындарда ақшаны үнемдеудің ең кең таралған әдістерінің бірі - қызметкерлерді қысқарту. Адамдар жаппай қысқарған кезде жұмыссыздық деңгейі көтеріледі. Қазақстан Республикасының 11 өңірінде жұмыссыздық орташа республикалық деңгейден (5,7%) жоғары. 2020 жылдың ортасында жұмыссыздықтың ең жоғары деңгейі Оңтүстік Қазақстан облысында (6,3%) және ең төменгісі Алматы қаласында (4,2%) тіркелді. Бүгінгі талқыланды Қазақстан экономикасының дағдарыстан кейінгі мемлекеттік бағдарламаларында жұмыссыздық экономикалық саясаттың нәтижесі мен салдары ретінде көрсетілуде, сондықтан мемлекеттік реттеу шаралары жүйесінде жұмыссыздықпен күресуге стратегиялық рөл берілмейді. Сонымен қатар, жұмыссыздық оның болашақ динамикасын айқындайтын деңгейге жетті [2].

Жұмыспен қамтылған халық саны негізінен өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық санының азаюы есебінен 2019 жылғы 8,78 млн. адамнан 2020 жылы 8,73 млн. адамға дейін 0,6%-ға қысқарды. Мәселен, бір жыл ішінде олардың саны 2,6%-ға азайып, 2 045 мың адамды құрады. Алайда, елде жұмыссыздық деңгейінің айтарлықтай өсуі болған жоқ, бұл ресми статистикамен расталады – 2020 жылдың қорытындысы бойынша жұмыссыздар саны небәрі 8,2 мың адамға 449 мың адамға дейін ұлғайды, ал

жұмыссыздық деңгейі 0,1 пайыздық пунктiге 4,9%-ға дейiн өстi. Бұл келесi себептерге байланысты.

Бiрiншiден, жұмыспен қамтылғандардың бiр бөлiгi «уақытша жұмыспен қамтылмағандар» санатына көштi. Оған демалыстағы (жыл сайынғы еңбек, жұмыс берушiнiң бастамасы бойынша, декреттiк, оқу), сондай-ақ отбасылық (жеке) сипаттағы себептер бойынша, денсаулық жағдайы бойынша, жұмыстардың маусымдылығына, қызметтi уақытша тоқтата тұруға, жұмыстың вахталық әдiсiне немесе бос кестеге байланысты жұмыспен қамтылмаған адамдар жатады. Олар уақытша жұмыспен қамтылмағанына қарамастан, еңбек статистикасында олар жұмыс орнымен байланысын сақтаған деп саналады, сондықтан жұмыссыз да, экономикалық белсендi емес деп те саналмайды, осылайша жұмыспен қамтылған халыққа жатады. Мәселен, пандемияға байланысты 2020 жылдың екiншi тоқсанында уақытша жұмыспен қамтылмағандардың саны 129 мыңнан 536 мың адамға дейiн 4 есе, ал бiр жыл iшiнде 301 мың азаматты құрап, 2,3 есе өстi.

Екiншiден, жұмыс уақытын пайдалану азайды. Яғни кәсiпорындар қызметкерлердi жаппай жұмыстан шығарудан гөрi жұмыс уақытын қысқартып, жұмысшылар санын бiрдей деңгейде ұстауды жөн көрдi. Сонымен қатар, кейде қажеттi қызметкердi iздеу өте ұзақ уақытты алуы мүмкiн, сондықтан жалақы мен жұмыс уақытының қысқаруы түрiнде жұмыстан шығарудың баламасы компания үшiн де, қызметкер үшiн де, әсiресе осындай тұрақсыз жағдайларда пайдалы болып көрiнедi. Осылайша, 2020 жылы iшiнара жұмыспен қамтылғандар саны (аптасына 30 сағаттан аз жұмыс iстейтiндер) 183 мыңнан астам адамға – 575 мың адамнан 758 мың адамға дейiн өстi. Бұл ретте 2020 жылдың 2-тоқсанында аптасына 10 сағаттан аз жұмыс iстейтiндер саны 263%-ға – 159 мыңнан 578 мың адамға дейiн өстi.

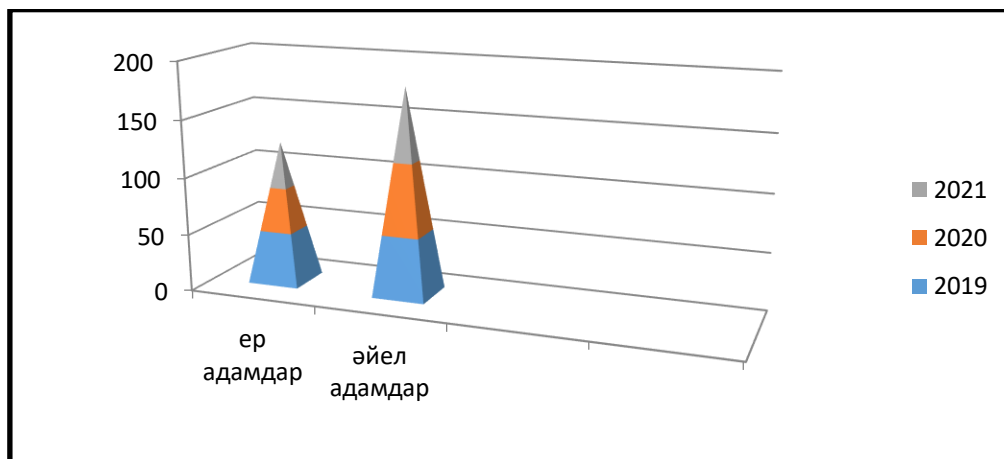
Үшiншiден, халықтың бiр бөлiгi жұмыс күшi құрамынан экономикалық белсендi емес санатқа көштi. Еңбек нарығында мемлекеттiк қолдау алу үшiн азаматтар халықты жұмыспен қамту орталықтарына белсендi түрде жүгiнедi [3].

2021 жылы Қазақстан экономикасының әртүрлi салаларында 8,8 млн. адам жұмыспен қамтылды, олардан 6,7 млн. адам (жұмыспен қамтылғандардың жалпы санынан 76,1%) жалдамалы қызмет бойынша, 2,1 млн. адам (жұмыспен қамтылғандардың жалпы санынан 23,9%) өзiн-өзi жұмыспен қамту негiзiнде жұмыс iстедi. Жалпы жұмыспен қамтылу 2020 жылмен салыстырғанда 75,1 мың адамға, соның iшiнде жалдамалы қызметкерлер есебiнен 23,5 мың адамға, өзiн-өзi жұмыспен қамтығандар есебiнен 51,5 мың адамға өстi. Жалдамалы қызметкерлер арасында уақытша және кесiмдi жұмыстарда 342,7 мың адам, маусымдық жұмыстарда – 27,5 мың адам, кездейсоқ жұмыстарда – 7,5 мың адам жұмыспен қамтылды, жеке қосалқы шаруашылықтарда сатуға (айырбастауға) арналған өнiм өндiрумен 437,6 мың адам айналысты.

Қысқартылған кесте (жұмыс көлемiнiң төмендеуi, жұмыс берушiнiң бастамасы, сырғымалы кесте және басқа себептер) бойынша 274,6 мың адам жұмыс iстедi. Қызметтi тоқтату себебiне байланысты уақытша жұмыс iстемейтiндер саны 10,5 мың адамды құрады. Жұмыссыздар саны 449,6 мың адамды құрады. Жұмыссыздық деңгейi – 4,9%. Табысты кәсiбi (жұмысы) болмаған, бiрақ белсендi жұмыс iздемеген немесе жұмысқа кiрiсуге дайын болмаған адамдар (потенциалды жұмыс күшi) саны 60,9 мың адамды құрады. 15-28 жастағы жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейi 3,8% құрады, NEET жастарының үлесi (*ХЕҰ әдiснамасына сәйкес*) – 6,9%. Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтiк қорғау министрлiгiнiң жұмыспен қамту органдарында 2021

жылдың соңына 97,9 мың жұмыссыздар ресми тіркелген. Тіркелген жұмыссыздар үлесі жұмыс күшінің 1,1%-ын (2020 жылы – 1,5%) құрады[4].

Жалпы жұмыссыздық жыныстық белгілері бойынша да айқындалып, талданды. Жұмыссыздықтың жыныс бойынша динамикасы 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1. Жұмыссыздықтың жыныс бойынша динамикасы

Сонымен қатар, ерлердің жұмыспен қамтылуы 3,5%-ға азайса, әйелдердің жұмыспен қамтылуы одан көп 5%-ға азайды. Бұл бүкіл әлемдегі әйелдер көбінесе коронакризистен неғұрлым зардап шеккен, адамдар арасындағы физикалық өзара іс-қимыл дәстүрлі түрде болатын қызмет көрсету саласының жұмыс орындарында жұмыс істейтіндігіне байланысты. Жастар жұмыс орындарының қатаң тапшылығына және жұмыс орындары үшін тәжірибелі кадрлармен бәсекелестіктің жоғарылауына тап болды. Жұмыспен қамтылған жастардың арасында жұмыспен қамтудың қысқаруы ересек тұрғындарға қарағанда (8,7%-ға) әлдеқайда көп болды. Әрбір 6-шы жас жұмысшы жұмысынан айрылды. Жастар, әдетте, техникалық қолдау, қызмет көрсету, сату сияқты дағдарыстан неғұрлым зардап шеккен салаларда жұмыс істейді. Бұл оларды пандемияның экономикалық әсерінің алдында осал етеді. Осы кезеңде жұмысын жалғастырғандардың ішінде 42%-ының кірістері қысқарды. 1-суретте 2020 жылы әйелдер арасындағы жұмыссыздық деңгейі (62%) еркектермен (38%) салыстырғанда көрсетілген. Соңғы жылдары дамып келе жатқан жұмыспен қамту секторының құрылымы 2020 жылы біршама өзгерді. Жұмыскерлер саны бойынша өнеркәсіп негізгі сала болып қала береді – 40,0% (2019 жылы – 41,6%). Қызметкерлердің 10,4%-ы білім беруде, 10,2%-ы – денсаулық сақтау, дене шынықтыру және әлеуметтік қамсыздандыру мекемелерінде, 9,2%-ы – көлік пен байланыста, 7,8%-ы – басқаруда, 4,7%-ы – тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықта, 3,6%-ы құрылыста жұмыс істеді. 2021 жылдың басында 451 мың адам жұмыссыз ретінде тіркелді, бұл 2019 жылдың соңындағы көрсеткіштен 17,3%-ға аз. 2021 жылдың басындағы жұмыссыздық деңгейі 4,9%-ды құрады.

Жасырын жұмыссыздық деңгейі экономикалық белсенді халықтың 0,6% құрайды. 2019 жылдың соңында тіркелген жұмыссыздар арасында өткен жылдардағыдай әйелдердің үлесі (62%) тіркелгендермен салыстырғанда айтарлықтай жоғары [5].

2020 жылы (38%). Жұмыссыздардың орташа жасы 43,9 жасты, жұмыспен қамтылған халық саны 39,5 жасты құрады. 25 жасқа дейінгі жастар жұмыссыздардың 28%-ын және жұмыс істейтіндердің 11%-ын құрайды.

Пікірталас

XX ғасырдың 90-шы жылдарының басынан XXI ғасырдың басына дейін Қазақстан Республикасы еңбек нарығының қалыптасуының бірінші кезеңінде болды. Ол тиімсіз жұмыспен қамтумен, сыйақының төмен деңгейімен, халықтың әлеуметтік, кәсіби және аумақтық ұтқырлығының төмендігімен сипатталады. Бүгінгі таңда жағдай өзгеруде, елдің экономикалық дамуындағы оң үрдістер қазақстандық еңбек нарығындағы теңгерімсіздікті жеңуге көмектеседі [6]. Қазақстандағы еңбек нарығының қазіргі даму кезеңін келесі ерекшеліктермен сипаттауға болады. 2020 жылдың соңы – 2021 жылдың басында Қазақстандағы 18,8 миллион халықтың 9,2 миллионы немесе елдегі жалпы халықтың 69,2 пайызы экономикалық белсенді. Қазіргі уақытта экономикада жұмыспен қамтылғандардың жартысынан астамы жеке кәсіпорындарда жұмыс істейді. 2019–2020 жылдары Қазақстан Республикасында қызмет көрсету саласы қызметкерлерінің саны 1,5 есеге жуық, біліктілігі жоғары деңгейдегі мамандар – 1,3 есе, басшылар – 10%-ға өсті, жартылай білікті жұмысшылардың саны дерлік өзгеріссіз қалды. Бұл ретте біліктілігі жоқ жұмысшылар 15%-ға аз болды. Бүгінгі таңда Қазақстанның жұмыспен қамту құрылымы шамамен үш бірдей бөліктен тұрады: жоғары деңгейлі топтар (басшылар, жоғары және орташа біліктілік деңгейіндегі мамандар), орта (білікті жұмысшылар, ақпарат дайындау қызметкерлері, қызмет көрсету саласының қызметкерлері) және кәсіби біліктілігі төмен (ауыл шаруашылығы жұмысшылар, жартылай білікті және білікті емес). Осылайша, біліктілігі жоғары кәсіби топтар (сондай-ақ қызмет көрсету саласының қызметкерлері) өсудің негізгі түрлерін көрсетті, ал біліктілігі төмен топтардың саны азайды немесе өзгеріссіз қалды [7].

Бүгінде жоғары оқу орындарының білімі барлар өнеркәсіпте (18,3%), саудада (11,5%), денсаулық сақтауда (8,7%), білім беруде (19,4%) және мемлекеттік басқаруда (11,8%-дан астам) жұмыс істегенді қалайды [6]. Негізгі немесе бастауыш жалпы білімі бар жұмыс күшіне келетін болсақ, жұмыс күшін жұмыспен қамтудың негізгі саласы барлық басқа топтар секілді өнеркәсіп емес, ауыл шаруашылығы болып табылады. Онда осы топтарға жататын қызметкерлердің сәйкесінше 31% және 59% жұмыс істейді. Қазақстан экономикасында ақпараттық қызметтер, бизнес қызметтері, геология, білім, ғылым, қаржы және мемлекеттік басқару, мұнда барлық қызметкерлердің 1/3–2/3 жоғары білімі бар. Қарама-қарсы полюсті ауыл шаруашылығы, сондай-ақ көлік және тұрғын үй секторы көрсетеді, мұнда жұмысшылардың тек 7–14% ғылыми дәрежесі бар. Қазақстандық менеджерлердің көпшілігінің жоғары (59%) немесе орта (26%) кәсіптік білімі бар. Жоғары білікті мамандардың барлығында дерлік академиялық диплом бар. Білікті және жартылай білікті жұмысшылар үш негізгі топқа бөлінеді: орта кәсіптік білім, бастауыш кәсіптік білім және жалпы орта білім. Олардың әрқайсысы осы мамандықтары бар қызметкерлердің 20–35% құрайды. Сонымен, біліктілігі жоқ жұмысшылардың арасында орта мектеп түлектері басым, олардың осы кәсіптік топтағы үлесі 40%-дан асады [8].

Қорытынды

Қазіргі жағдайда еңбек нарығының жай-күйін бағалай отырып, қоғамдағы еңбек қатынастарының тасымалдаушысы халықтың белсенді бөлігі болып табылады деп айта аламыз, демек, еңбек нарығы нақты құндылық болып еңбек қызметі үшін ресурстардың жағдайы мен қол жетімділігі қалыптасу факторы ретінде табылады. Қазақстанның еңбек нарығының моделін қалыптастыру кезінде жұмыс күшінің географиялық және кәсіби қозғалысына назар аударып, нарық контурлары қаралады.

Қазақстандағы еңбек нарығының негізгі айырмашылығы жасырын жұмыссыздықтың жоғары деңгейі болып табылады, ол бір жағынан өндірісті кеңейту резерві болса, екінші жағынан қоғамдық қатынастарды тұрақсыздандырудың маңызды факторына айналуы мүмкін. Осылайша, респонденттердің көпшілігі бұрынғысынша жоғары жалақысы бар жұмыс іздеуді қалайды деген қорытынды жасауға болады. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі жақсы жұмыс үшін жақсы мамандық пен біліктілік, сондай-ақ жоғары білім болуы керек деп дұрыс санайды. Жұмыс берушілердің жұмысқа орналасу талғамын талдау олардың көпшілігінде нарықтық экономика жағдайында заманауи кәсіптік білімі бар жастардың артықшылықтары туралы дұрыс идеялар әлі қалыптаспағанын көрсетеді. Бұл идеялар олардың өзара әрекеттесуі, еңбек нарығының мүдделі қатысушыларымен: оқу орындарымен, жұмыспен қамту қызметтерімен, жастар және кәсіподақ ұйымдарымен және т.б. әлеуметтік серіктестікті дамыту процесінде қалыптасуы керек. Мұндай жағдайларда елдің жаһандық бәсекеге қабілеттілігі, бірінші кезекте, әрбір адамның бәсекеге қабілеттілігіне байланысты болады, ал болып жатқан өзгерістердің жылдамдығын ескерсек, адами капиталдың дамуын өмір бойы - ерте жастан бастап белсенді қартаюға дейін оқытудың маңыздылығын мойындай отырып, бүкіл өмірлік цикл контекстінде қарастырған жөн.

Әдебиет:

1. Сабирьянова К. Микроэкономический анализ динамических изменений на казахстанском рынке труда. – М.: INFRA-M, 2017. – 247 с.
2. Сапакова Л.Ж. Занятость населения и его регулирование. – М.: Санат, 2019. – 125 с.
3. Булхайрова Ж.С., Окутаева С.Т., Женсхан Д. Modern state and prospects of development of human capital in agriculture of Kazakhstan. - Вестник Туран (серия экономическая). №1(77). – Алматы, 2021. с.61-65, Свидетельство №9394-Ж от 22 июля 2008 г. (журнал).
4. Шахметбаев Р.Д. Курс экономической теории. – М.: Билим, 2018. – 189 с.
5. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы
6. Стратегический план на 2025. URL: <https://www.primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/stratplan-2025>
7. Какие отрасли обрабатывающей промышленности активно развиваются? URL: https://forbes.kz/process/fond_damu_vyiyavil_7_perspektivnyih_otrasley_v_obrabatyivayushey_promyshlennosti
8. Касенов М., Мухамбетова Л., Чимгентбаева Г. Самозанятое население: проблемы и направления развития // Экономика и статистика. – 2020. - № 1. - С.103-110. (журнал).

References:

1. Sabir'janova K. (2017) Mikroekonomicheskij analiz dinamicheskikh izmenenij na kazzakstanskom rynke truda. M.: INFRA-M, 247 p. (In Russian).
2. Sapakova L.Zh. (2019) Zanjatost' naselenija i ego regulirovanie. - M.: Sanat, 125 p. (In Russian).
3. Bulhairova J.S., Okutaeva S.T., Jenshan D. Modern state and prospects of development of human capital in agriculture of Kazakhstan. - Vestnik Turan (seria ekonomicheskaja). №1(77). – Almaty, 2021. - s.61-65, Svidetelstvo №9394-J ot 22 iulä 2008g. (jurnal).
4. Shahmetbaev R.D. (2018) Kurs jekonomicheskoy teorii. - M.: Bilim, 189 p. (In Russian).
5. Kazakstan Respublikasy Strategiyalyk zhosparlau zhane reformalar agentigi ulttyk statistika byurosy (In Russian).
6. Strategicheskij plan na 2025. URL: <https://www.primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/stratplan-2025>. (In Russian).
7. Kakie otrasli obrabatyvajushhej promyshlennosti aktivno razvivajutsja? URL: https://forbes.kz/process/fond_damu_vyiyavil_7_perspektivnyih_otrasley_v_obrabatyivayushey_promyshlennosti. (In Russian).
8. Kasenov M., Muhambetova L., Chimgentbaeva G. Samozanätöe naselenie: problemy i napravlenia razvitia // Ekonomika i statistika. - 2020. - № 1. - S.103-110. (jurnal).